

МИШЕЛ НИКОВ (СОФИЯ)

ПО ВЪПРОСА ЗА ПОДЧЕРТАВАНЕТО НА КОМУНИКАТИВНИЯ ЦЕНТЪР ПРИ СЪЩИНСКИТЕ ОБЩИ ВЪПРОСИ В БЪЛГАРСКИ И ФРЕНСКИ ЕЗИК

В своята статия „Актуалното членение — категория на граматиката на текста“¹ Т. М. Николаева говори за наличие на два основни подхода при разглеждане на актуалното членение: подход, при който се взема предвид предимно съдържателната страна на изречението, и подход, при който се държи сметка предимно за формалната страна на последното (ор. cit., с. 48). Разглеждайки схващането, че имаме актуално членение само в случаите, когато то е изразено формално, тя отбелязва, че привържениците на това схващане се делят на две групи. Едните изискват в изречението да са формално изразени както темата, така и ремата, а другите изискват формално изразяване поне на един от тези елементи. При последните „...търсенето на елементите на формалното членение се свежда в последно време все по-често до друг един проблем, чиято тъждественост с актуалното членение все още не е доказана — до проблема за „търсене на центъра“ (ор. cit., с. 49). Т. М. Николаева разграничава ясно случаи като „Вам/плакати//мне/смеятся“, при които наличието на актуално членение е несъмнено, и случаи като „Павел щедеае это (а не Петр)“; според нея, при последните „...патосът на логическото ударение представлява не отношение към тематическата част (т. е. към „останалата“ част), а отношение към съвсем друг елемент, парадигматично противопоставен на подчертания, но не влизаш в даденото изречение... Така, в явлението логическо ударение влизат компоненти на съдържанието, които го извеждат извън рамките на бинарната опозиция тема — рема вътре в рамките на едно изречение“ (ор. cit., с. 51).

В настоящата статия се разглеждат проблеми, спадащи именно към „търсенето на центъра“, както се изразява Т. М. Николаева. Авторът не смята да се включва в полемиката по въпроса касае ли се в този случай за актуално членение или не. Затова, за означаване на тази част от изречението, която се подчертава от говорещия като особено важна, той предпочита да употреби не термина „рема“. Авторът възприема не така ангажиращия термин „комуникативен център“, заимствуван от А. Д. Травкина²

¹ Т. М. Николаева, *Актуалное членение — категория грамматики текста*, Вопросы языкознания, 2, 1972.

² А. Д. Травкина, *Интонация специальных вопросов в английском языке*, Ученые записки 1-го МГПИИЯ, т. 60, 1971.

и определен от нея по следния начин: „Комуникативния център определяме като дума или група от думи, явяващи се най-важни в изречението“ (ор. cit., с. 297). За описание на изследваните явления авторът смята за полезно да използва още един термин, употребен от А. Д. Травкина — термина „ядро на комуникативния център“, който тя дефинира така: „Когато комуникативният център е изразен от група думи, се използва понятието ядро на последния. Ядро на комуникативния център — това е думата, получаваща интонационно подчертаване в група думи, тясно свързани с нея по смисъл и влизащи в комуникативния център“ (пак там).

Приведените тук наблюдения представляват част от резултатите, получени при едно изследване на лексико-синтактичните и интонационни средства, изразяващи същински общ въпрос в български и френски език. Под същински общ въпрос авторът разбира един от комуникативните видове на въпроса.³ По комуникативно значение той представлява подбуждане на събеседника да потвърди или отрече истинността на дадена, изказана от цитация мисъл. За разлика от някои други комуникативни видове на въпроса, същинският общ въпрос не е задължително свързан в смислово или формално отношение с някакво предшествуващо изказване. Той може да служи и като начална реплика на даден разговор, например:

- *Ще дойдеш ли с мен на кино?*
- Да.
- Тогава, пригответи се.

Комплексното семантично, лексико-синтактично, аудитивно и акустико-статистическо изследване показва, че както във френски, така и в български език са надеждно диференцирани с лексико-синтактични и интонационни средства по два комуникативни подвида на същинския общ въпрос. Основният формален признак, характеризиращ първия комуникативен подвид и в двата езика е наличието на възходящо направление на честотата на основния тон (на мелодичната крива) в рамките на комуникативния център или на неговото ядро. При втория комуникативен подвид, в рамките на същия участък мелодичната крива има възходящо-низходящо направление. Във френски език към първия комуникативен подвид спадат тези същински общи въпроси, при задаване на които питащият не знае дали ще получи положителен или отрицателен отговор (неутрални въпроси), както и тези, при които има известни основания да предполага, че единият от тези два отговора е по-вероятен (предположителни въпроси). Към втория комуникативен подвид спадат във френски език тези същински общи въпроси, при задаване на които питащият е почти сигурен какъв отговор ще получи (удостоверителен въпрос). Ето защо авторът нарича първия комуникативен подвид във френски език *неутрално — предположителен въпрос*, а втория — *удостоверителен въпрос*. В български език към първия подвид спадат всички неутрални и част от предположителните въпроси, а към втория — друга част от предположителните и всички удостоверителни въпроси. Затова названията на двата подвида в български език ще бъдат съответно

³ По въпроса вж. В. А. Артемов, *Метод структурно-функционално изучения речевой интонации*, Москва, 1974; М. Ников, *Интонация на същинския общ въпрос във френски и български език*, канд. дисертация, София, 1976.

неутрално — предположителен и предположително — удостоверителен въпрос.

Ще разгледаме основните случаи на подчертаване на комуникативния център и, в частност, на неговото ядро, които се наблюдават при различните комуникативни подвидове на същинския общ въпрос в двата езика.

Първият случай, който може да се приеме като изходен, е този, при който в изречението липсва интонационно или каквото и да било друго подчертаване на някоя от неговите части. В този случай комуникативният център на изречението съвпада със самото изречение, взето като цяло. Изследванията на автора показват, че в този случай, както във френски, така и в български език ядро на комуникативния център се явява последната акцентувана дума от изречението, явяваща се носител на главната ударена сричка. Ударението, което носи тази сричка, е нормалното фразово ударение на края на фразата. При това, ядрото на комуникативния център съдържа участъка, в който се реализират релевантните интонационни признаци на дадения комуникативен подвид. При френските интонационни⁴ неутрално-предположителни въпроси главната ударена сричка (явяваща се последна сричка на изречението) е подчертана с възходяща мелодична крива със значителен положителен интервал и със значително (по отношение на останалите срички) времетраене:

Интонограма № 1

При френските удостоверителни въпроси тази сричка е подчертана с възходящо-низходяща мелодична крива, притежаваща особено значителен отрицателен интервал и значително (по отношение на останалите срички) времетраене, както и (в редица случаи) по голям интензитет:

Интонограма № 2

Участъкът от интонационната крива, който е релевантен за разпознаване на комуникативното значение на дадения подвид, съвпада при българския интонационен същински общ въпрос с ударената сричка на последната акцентувана дума и следващите я неударени срички (ако има такива).

⁴ *Интонационен* наричаме въпроса, чиито комуникативни значения са изразени само по интонационен път.

Тази дума се явява и ядро на комуникативния център. Ако е ударена последната сричка от ядрото на комуникативния център, главното ударение на изречението пада върху нея, както във френски език. В случай че въпросът е неутрално-предположителен, релевантното повишение на честотата на основния тон започва в главната ударена сричка и продължава в следващите я неударени, като мелодичният връх на интонационната крива се намира в самия ѝ край. Когато е ударена последната сричка, мелодичният ѝ връх е същевременно връх на цялата интонационна крива:

нештозамомичетат а

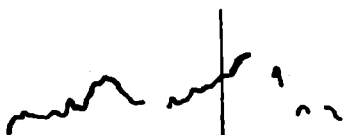
Интонаграма № 3

нештозав а штоде т е

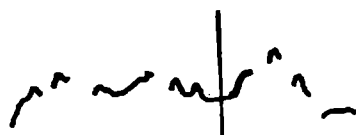
Интонаграма № 4⁵

При българския предположително-установителен въпрос релевантният участък има възходящо-низходяща мелодична крива, като възходящият участък се реализира в рамките на главната ударена сричка (а понякога и на следващата я неударена сричка), а низходящият участък се реализира изцяло в рамките на следударените срички:

мож еби нештозамомичетата

Интонаграма № 5

смятащеченештозамомичетат а

Интонаграма № 6

В случай че ядрото на комуникативния център е акцентирано върху последната си сричка, релевантната възходящо-низходяща част от мелодичната крива се реализира както във френски език — изцяло в рамките на тази сричка:

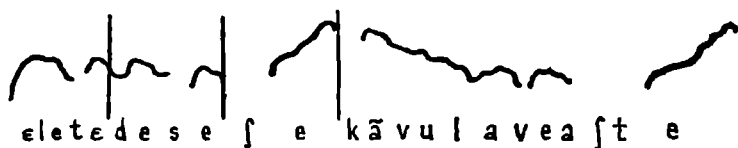
нештозав а штоде т е

Интонаграма № 7

Ако говорещият подчертава определена част от интонационния същински общ въпрос като особено важна, тази част (явяваща се комуникативен център на изречението) добива ярко интонационно оформяне. Интонационно

⁵ Кривите на по-дългите изречения са записани при двойно по-малка скорост на говятнографа.

се подчертава ядрото на комуникативния център; както във френски, така и в български език роля на такова ядро играе последната акцентувана дума от комуникативния център. И в двата езика главна ударена сричка на въпроса се явява ударената сричка на ядрото. За отбелязване е, че и в двата езика релевантните интонационни признаци на комуникативния подвид на въпроса се реализират именно в рамките на ядрото на комуникативния център. Във френски език, те се реализират, както и в първия случай, в главната ударена сричка; и в български език релевантният участък е аналогичен на този от първия случай: главната ударена и следващите я неударени срички (ако има такива в рамките на ядрото). За отбелязване е също така, че при неутрално-предположителните интонационни въпроси и в двата езика, релевантните интонационни признаци на комуникативния подвид (и преди всичко, възходящата интонационна крива) се повтарят още един път — в края на изречението, в участъка, не спадащ към комуникативния център:

Интонограма № 8

Интонограма № 9

При интонационния удостоверителен въпрос във френски и при интонационния предположително-удостоверителен въпрос в български, релевантните интонационни признаци се реализират само в ядрото на комуникативния център — следващите части от изречението се оформят с нисък равен тон (по П. Дьолатр — *parenthèse basse*):

Интонограма № 10

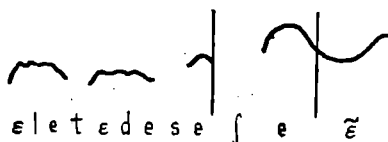
Интонограма № 11

Следователно, при всички интонационни същински общи въпроси в български и френски език ядрото на комуникативния център съсредоточва в себе релевантните интонационни признаци на комуникативния тип, вид и подвид на изречението. Това ядро добива различно интонационно оформяне в зависимост от комуникативните значения.

Ядрото на комуникативния център е участък, в който се реализират интонационни признаци на комуникативните значения и в случаите, когато френският или български същински общ въпрос съдържа дума или израз, носещ същото комуникативно значение (значения) и тази дума или израз се намира в края на изречението. В този случай наличието на лексико-синтактичен признак може да доведе до леко избледняване на релевантните интонационни признаци, но не довежда до неутрализация на интонационните опозиции:

Интонограма № 12

Интонограма № 13

Интонограма № 14

Интонограма № 15

Интонограма № 16

Наблюденията върху тази категория изречения водят до заключението, че в случаите когато лексико-синтактичното средство, изразяващо комуникативния тип, вид или подвид е разположено в края на изречението, интонацията запазва в значителна степен ролята си на средство за изразяване на *Комуникативната насоченост*.⁶ В този случай интонация и лексико-синтактичен състав взаимодействуват активно и не се наблюдава неутрализация на интонационните опозиции.

⁶ Под *комуникативна насоченост* разбираме съвкупността от значения, определящи комуникативния тип, вид, подвид и вариант на дадена конкретна фраза в конкретен контекст и ситуация (вж. В. А. Артемов, *Метод структурно-функционального изучения речевой интонации*, Москва, 1974).

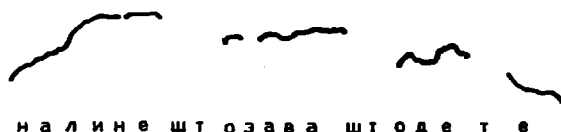
По-различно е взаимодействието между интонационни и лексико-синтактични средства в българските същински общи въпроси, при които думата, изразяваща комуникативната насоченост — въпросителната частица — е разположена в некрайно положение, например: „Ще купите ли нещо за вашето дете?“, „Дали има нещо за вашето дете?“, „Нали нещо за вашето дете?“. Изследванията показват, че в този случай интонационните опозиции между комуникативните подвидове на същинските общи въпроси се неутрализират напълно, така че в интонационно отношение неутралните и предположителните въпроси („Ще купите ли нещо за вашето дете?“, „Дали има нещо за вашето дете?“) не се противопоставят на удостоверителните въпроси („Нали нещо за вашето дете?“).

Интонаграма № 17

Интонаграма № 18

Интонаграма № 19

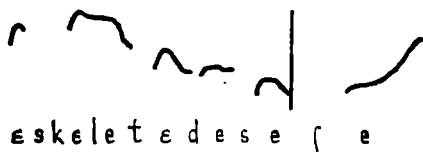
Така, в повечето от тези случаи ядрото на комуникативния център не съдържа в себе си интонационни признаци на комуникативния подвид поради това, че такива изобщо не съществуват. Ядрото на комуникативния център може да съдържа обаче лексико-синтактични признаци на комуникативната насоченост — преди всичко частицата „ли“. Изследователите на българския език са забелязали отдавна как в български език с преместване на ядрото на комуникативния център се премества и частицата „ли“, която се разполага непосредствено след него: „На кино ли ще ходиш утре с момчетата?“, „С момчетата ли ще ходиш утре на кино?“, „Утре ли ще ходиш с момчетата на кино?“

При френските неутрално-предположителни въпроси, съдържащи въпросителна дума или израз в некрайно положение, интонационните признаци,

изразявящи същото комуникативно значение в голям брой случаи се запазват, въпреки че изглеждат:

Интонаграма № 20

Интонаграма № 21

В тези случаи интонационните признаци се реализират, както и при интонационните въпроси от изходния тип, в рамките на последната сричка; тя се възприема като главна и носи ударението на ядрото на комуникативния център — последната дума от фразата.

При френския удостоверителен въпрос с въпросителен израз „n'est-ce pas“ в начално положение най-ярко интонационно оформяне получава ударената сричка pas на релевантния въпросителен израз. Именно тази сричка се възприема като главна ударена:

Интонаграма № 22

При задаване на въпрос от тази категория, питащият произнася с особена настойчивост именно израза „n'est-ce pas“ изразявайки чрез него комуникативното значение на удостоверителния въпрос, както и отсенки на волева модалност, изразяваща се в подбуждане на събеседника да даде определен, желан от питащия отговор. Затова следва да считаме, че именно „n'est-ce pas“ се явява в случая комуникативен център на изречението. И при тази категория въпроси, следователно, комуникативният център се явява участък, в който се реализират релевантните признаци на комуникативната насоченост — в дадения случай — лексико-синтактични, но отчасти и интонационни (мелодичната конфигурация на въпроса с „n'est-ce pas“ в начално положение напомня тази на удостоверителните интонационни въпроси с комуникативен център, разположен в некрайно положение).

*

Разгледаните случаи позволяват да се заключи, че при същинските общи въпроси в български и френски език, езиковите средства, подчертаващи комуникативния център на фразата, функционират в тясна връзка с тези, които изразяват комуникативната насоченост. Или по-конкретно, комуникативният център се подчертава именно от тези езикови средства, които

служат и за изразяване на комуникативната насоченост. Това важи и за случаите, когато поради наличие в изречението на думи и изрази, изразяващи комуникативната насоченост, интонационните признаци на тази насоченост са се загубили напълно. В повечето от тези случаи комуникативният център се подчертава именно от лексико-синтактичното средство, което е довело до обезличаване на интонационните признаци. Ярък пример в това отношение е ролята на частицата „ли“ за подчертаване на комуникативния център при българските неутрално-предположителни въпроси. Чрез използване на едни и същи средства с различна цел, и в двата езика се постига икономия на изразните средства.

